

KAS PIRMASIS APIPLAUKĖ PASAULĮ?

Venantas Butkus

Kelionės tikslas – prieskoniai

XVI a. Ispanijos karalius vienam savo pavaldiniui suteikė herbą su užrašu

Neišliko, o gal būt ir niekada nebuvo Elcano portreto piešto iš natūros. Čia 1854 metų litografija sukurta J. Donon.

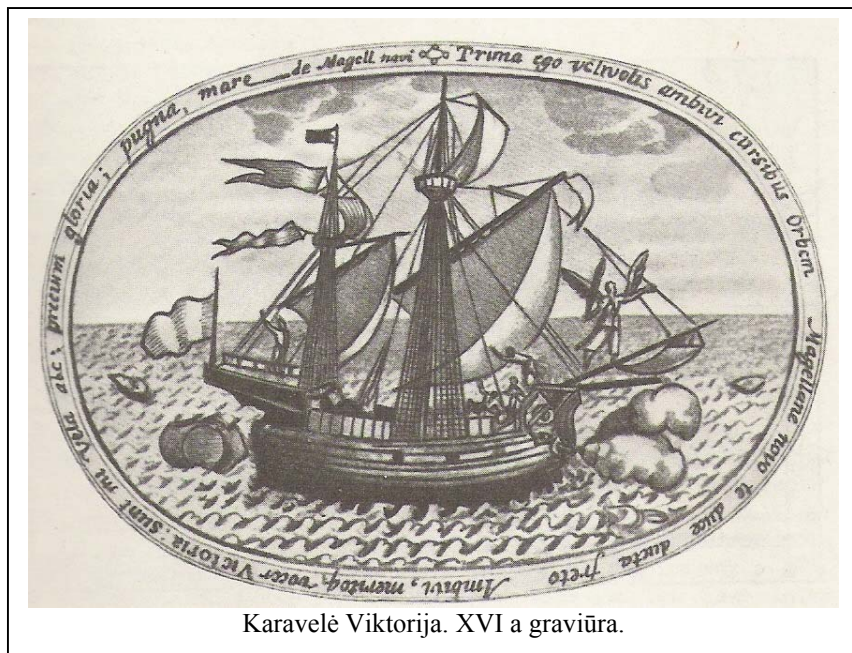
„Primus circumdedisti me“ („Pirmasis mane apkeliavai“). Nors mokykliniai vadovėliai ir skelbia, kad pirmosios kelionės aplink pasaulį organizatoriumi buvo Ispanijos karūnai tarnavęs portugalų jūrininkas Fernandas Magelanas, tačiau ne jis užsitarnavo tokią Karlo V malonę. Iš tiesų Magelanas net tokos minties – apiplaukti pasaulį – neturėjo. Pagrindinis jo vadovaujamos ekspedicijos tikslas buvo nuplaukti iki tuomet vadinamų Prieskonių (dabar Molukų) salų Ramiajame vandenyne ir portugalų neužkluptam pargabenti į Europą vertingus egzotinius prieskonius.

Apie tokį žygdarbį nesvajėjo ir skolose paskendęs prekybos laivo kapitonas baskas Chuanas Sebastijanas Elkanas, kuriam, buvo suteiktas šis herbas su unikaliu užrašu. Juk būtent jis, o ne Magelanas, žuvęs vienoje Ramiojo vandenyno

salų, po tris metus trukusios kelionės grįžo Sevilijon su karavele „Victoria“ – pirmuoju europiečių laivu apiplaukusiu pasaulį.

Padalintas pasaulis

Jei ne popiežiaus Aleksandro VI Bordžijos 1493 metais pasirašyta bulė, pirmoji kelionė jūromis aplink pasaulį tikriausiai būtų įvykusi žymiai vėliau. Pagal šią bulę ir metais vėliau pasirašytą Tordesiljos sutartį dvi stipriausios XV amžiaus jūrinės valstybės Ispanija ir Portugalija pasidalijo pasaulį. Demarkacinė linija ėjo per abu ašigalius ir kirto Atlanto vandenyną. Ispanija turėjo teisę į visas žinomas ir dar neatrastas žemes, esančias į vakarus nuo dienovidinio, einančio maždaug 45° vakarų ilgumos, o Portugalija – į rytus nuo šio dienovidinio. Magelano ekspedicijos kelias į Prieskonių salas, esančias kitoje Žemės rutulio pusėje, negalėjo eiti per portugalų valdas. Todėl jo laivams teko

Karavelė Viktorija. XVI a graviūra.

plaukti per Atlantą vakarų kryptimi ir, pasiekus Pietinės Amerikos krantus, ieškoti dar nerasto, o tik numanomo sąsiaurio, kuris atvertų kelią į Prieskonių salas.

Indulgencija Elkanui

Magelano vardą žino kiekvienas mokinukas, tačiau retas iš mūsų galėtų ką nors daugiau papasakoti apie vieną jo ekspedicijos dalyvį – drąsų baskų jūrininką Elkaną. Jo likimas, kaip dabar sakytume, susiklostė kontraversiškai, todėl ir jo vardas gana ilgai buvo primirštas, o Didžiųjų geografinių atradimų metraščiuose turėjo tenkintis antraeiliumi vaidmeniu. Anglų istorikė ir rašytoja Mairin Mitchell, ne vienus metus praleidusi archyvuose, besirausdama Magelano ekspedicijos dokumentuose, skersai

Karavelė Viktorija.

išilgai apkeliavusi baskų kraštą, iš kurio buvo kilęs Elkanas, parašė, ko gero, pirmą solidžią monografiją¹ apie tikrąjį Chuano Sebastijano Elkano vaidmenį Magelano ekspedicijoje. Palankiai ši kūrinį sutikę, baskai jį pavadino savotiška indulgencija ispanų neįvertintam ir primirštam jų žemiečiui. Deja, ši knyga, kurioje vaizdžiai pasakojama apie didžiųjų atradimų epochą, apie tuos pasipelnymo siekiančius drąsuolius, kurie, ieškodami aukso ir prieskonių, perplaukė nežinomas jūras, į lietuvių kalbą neišversta. Beje, M. Mitchell plunksnai priklauso daugiau kaip dešimt knygų, kuriose ji aprašo žymiausias jūreivystės istorijos epizodus.

Į ekspediciją per „pažintis“

Elkanas į Magelano flotilę, plaukiančią parsigabenti prieskonių, pateko tik per „blatą“ – padėjo Prekybos palatoje tarnavęs giminaitis. O dingti kuo toliau ir ilgesniam laikui jam būtinai reikėjo: pažeidus griežtą Ispanijos įstatymą, draudžiantį parduoti ginkluotą laivą užsienio pirkliais, ir susipainiojus skolose, jo laukė kalėjimas.

Užsiverbavęs tolimai kelionei, Elkanas buvo paskirtas į 90 tonų vandens talpos karavelę „Concepcion“, trečią pagal dydį iš penkių Magelano ekspedicijai parinktų laivų, bocmanu.

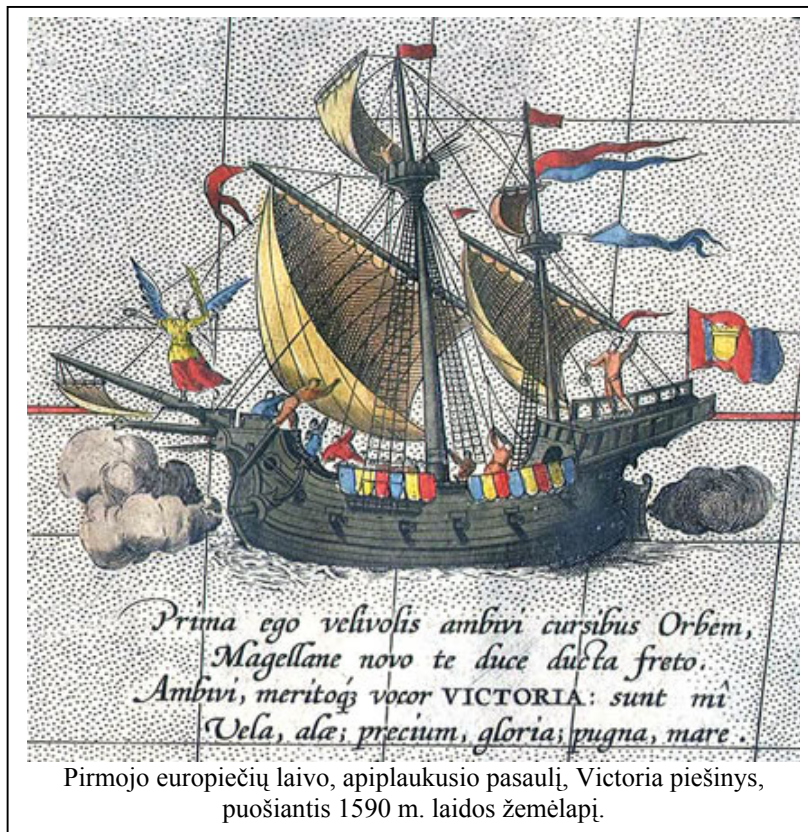
Tik prieš pat išplaukiant jis buvo pakeltas į šturmanus su 3 tūkstančių maravedžių per mėnesį alga. XVI a. pradžioje tokia suma atitiko 30-čiai gramų aukso Beje, Elkano atlyginimas buvo pusantrą karto didesnis už tą, kurį savo laiku gavo Kolumbo šturmanai.

Šiaip jau Elkanas, jei jam nebūtų grėšę nemalonumai, galėjo pretenduoti ir į aukštesnes pareigas. Dar neseniai jis dalyvavo ispanų karinėje ekspedicijoje į Šiaurės Afriką ir vadovavo didesniai laivui, negu Magelano flagmaninis laivas „Trinidad“. Be to, jis buvo baigęs Prekybos palatos jūreivystės mokyklą, kurioje išmoko naudotis astroliabija laivo geografinėms plotumai nustatyti ir kitų atviroje jūroje būtinų navigacijos dalykų.

¹ Mairin Mitchell. *Elcano: the first circumnavigator*. London, 1958.

Flotilė išvyksta nežinomybėn

1519 metų rugpjūčio 10 dieną Magelanas ir 237 jo ekspedicijos dalyviai vienoje Sevilijos bažnyčių prisiekė ištikimybę savo karaliui ir Kastilijai. Tai buvo iškilminga ir džiugi ceremonija. Prasidėjo didžiojo plano įgyvendinimas: jūrinė ekspedicija buvo išlydima ieškoti sąsiaurio, kuris atvertų Ispanijai kelią į Prieskonių salas, esančias kitoje Žemės rutulio pusėje. Iš bažnyčios grįžtančios procesijos prie molo jau laukė penki laivai: flagmaninis „Trinidad“ (110 t), „San Antonio“ (120 t), „Concepcion“ (90 t), „Victoria“ (85 t) ir „Santiago“ (75 t). Jų korpusai švytėjo geltona spalva, blizgėjo rusvos burės išteptos varveliu (jūros gyvūnų taukais), o flagmaninio laivo bures puošė purpurinis šv. Jokūbo kryžius. Didžiąją dalį įgulų sudarė ispanai – 154 vyrai, o tarp kitų buvo 43 portugalai, 25 italai, 17 prancūzų, 5 flamandai, 6 graikai, 4 vokiečiai, 1 anglas ir vertėjas – į vergovę paimtas malajietis. Už šio sąrašo tikslumą sunku garantuoti, nes įvairūs šaltiniai nurodo vis kitokius skaičius. Po iškilmių penkių laivų flotilė Gvadalkvivyro upe leidosi jūros link. Jiems buvo lemta prasiskverbti taip toli į vakarus ir pietus, kur dar nėra buvęs joks europietis.

Maištininkas

Po ilgos ir varginančios kelionės per Atlanto vandenyną ir vis nerasdami sąsiaurio, skiriančio du vandenynus, ispanai pradėjo maištauti prieš ekspedicijos vadovą portugalą Magelaną. Laivų kapitonai reiškė nepasitenkinimą ekspedicijos vadovu dėl to, kad šis rinkdamasis maršrutą ar priimdamas kokį nors kitą sprendimą nesitardavo su jais. Be to, jie manė, kad Magelanas nesugebės, kaip ir jo pirmtakai atrasti sąsiaurio. O kai kurie net įtarė jį esant išdaviku, slapta tarnaujančiu savo gimtosios Portugalijos interesams. Nepatenkintieji admiralu karininkai įteikė Magelanui peticiją su reikalavimu iš anksto su jais aptarti būsimą flotilės kursą, o matrosai įteikė prašymą grįžti Ispanijon. Prie maištaujančių prisidėjo ir Elkanas. Per 1520 metų Velykas įvyko sukilimas: ginkluoti „Concepcion“ jūreiviai, tarp kurių buvo ir Elkanas, lengvai užgrobė „San Antonio“ ir buvo pasiryžę suimti patį flotilės vadą. Tačiau Magelano ryžtingumas ir drąsi taktika padėjo jam įveikti maištininkus. Magelanas maištininkus žiauriai sutramdė: du maišto vadeivas ketvirčiavo, du išlaipino nykioje Patagonijos pakrantėje, o keturiasdešimt kitų maištininkų, tarp kurių buvo ir Elkanas,

nuteisė myriop. Tačiau iš karto prarasti tiek jūrininkų kelionei tik įpusėjus Magelanas negalėjo, todėl mirties bausmę maištininkams jis pakeitė katorga. Nuo tada beveik penkis mėnesius išdidusis baskas, sukaustytas grandinėmis su kitais maištininkais, dirbo patį juodžiausią darbą – sėmė vandenį iš skylėtos „Concepcion“ triumų.

Sąsiauris atrastas

Atkentėjęs beveik pusmetį pažeminimo, Elkanas vėliau buvo sugražintas į šturmano pareigas laive „Concepcion“. Šį laivą Magelanas pasiuntė ištirti atsivėrusią protaką, kuri gal ir yra tas ieškomas sąsiauris. Po penkių dienų iš žvalgybos grįžę jūreiviai pranešė džiugią žinią: protaka platėja ir tikriausiai niekur neatsiremia į sausumą. Vadinasi sąsiaurio, kurio ilgai buvo ieškota ir kuris vėliau buvo pavadintas Magelano vardu, atradėjo laurai iš dalies priklauso ir Elkanui.

1520 metų lapkričio 28-osios vakarą, prieš tai nuskendus „Santiago“ ir dezertyravus „San Antonio“, tik trys Magelano ekspedicijos laivai „Trinidad“, „Concepcion“ ir „Victoria“ pagaliau išplaukė į vandenyną, kuris jūrų keliautojus pasitiko labai taikiai, todėl ir buvo pavadintas Ramiuoju.

Prieskonių pilnas triumfas

Tolimesnė kelionė daugeliui ekspedicijos dalyvių baigėsi tragiškai. Vienoje iš Filipinų salų žuvo Magelanas, kitoje saloje laukiniai čiabuviai išskerdė daugiau kaip 20 ispanų. Netekus daug ekspedicijos dalyvių, teko sudeginti burlaivį „Concepcion“. Tik 1521 metų lapkričio, praėjus daugiau kaip pusmečiui nuo Magelano žūties, „Trinidad“ ir „Victoria“, vieninteliai likę iš penkių ekspedicijos laivų, pagaliau pasiekė Molukų salas.

Vienoje iš jų, Tidoro saloje, atvykėlius gana svetingai priėmė vietinis radža, jau turintis patirties prekyboje su europiečiais. Neseniai jis buvo prikišęs nagus nugalbijant kelis čia atplaukusius portugalus, tad dabar apsidžiaugė sulaukęs ispanų laivų ir nedelsiant pripažino save Kastilijos vasalu. Taip radža tikėjosi išvengti portugalų, kurie buvo įsikūrę kaimyninėje Ternato saloje, keršto.

Ispanai pigiai prisipirko tiek džiovintų gvazdikų, cinamono ir kitokių prieskonių, kad tapo aišku, jog viso krovinio nesugebės pargabenti Ispanijon. Juolab, kad prakiurusiam „Trinidad“ buvo reikalingas kapitalinis remontas. Nedelsiant išplaukti galėjo tik „Victoria“. Jos kapitonu buvo išrinktas Elkanas. 1521 metų gruodžio 21 dieną jis įsakė pakelti bures ir „Victoria“ su 44 europiečiais ir 13 vietinių gyventojų išplaukė Ispanijon, toliau sukdamas ratą aplink pasaulį, bet šį kartą jau per Portugalijos valdas.

Paminklas Elkanui jo gimtinėje - Getarijos mieste.

Sunkus kelias namo

Vengdamas atsitiktinių susidūrimų su portugalais, kuriems buvo įsakyta pulti ir paskandinti visus ispanų laivus, Elkanas buvo priverstas nukrypti toli į pietus nuo įprastinio

kelio Europon. O tai reiškė, kad teks plaukti nežinomais vandenimis jau gerokai aptrešusiu laivu ir dar ne visai atsigavusios įgulos po kelionės per Ramųjį vandenyną. Išplaukdami ispanai išmainė savo rūbus į cinamoną, todėl dabar kentėjo nuo šalčio, sklindančio nuo Antarktidos. Išseko ir maisto atsargos – galiausiai liko tik ryžiai ir vanduo. Vienos audros metu nulūžo priekinis laivo stiebas. Tokia ilga kelionė perkrautu laivu ir išvarginta įgula pareikalavo iš kapitono didžiulės drąsos.

Štai kaip ispanų grįžimą namo aprašo M. Mitchell: „Dabar, kai mes turime atominius laivus ir visokias navigacines sistemas, sunku įsivaizduoti kokia kaina buvo apmokėtas burinio kevalėlio „Victoria“, kurio vandens talpa vos 80 tonų, žygdarbis. Elkanui ir jo draugams teko įveikti dabartiniams jūreiviams nežinomus sunkumus, – jie plaukė nežinomomis jūromis be chronometro ir sekstano, naudodamiesi tik kvadrantu (kaip mes dabar žinome, labai netobulu instrumentu) ir toli gražu ne pačiomis tiksliausiomis saulės deklinacijos lentelėmis, neturėjo aiškaus supratimo apie ilgumą, o apie kompasro deviaciją tuomet iš vis mažai kas žinojo.

Grįždama atgal „Victoria“ neturėjo palimybių papildyti maisto ir vandens atsargų: geriausiu atveju vietos gyventojai juos būtų pasitikę priešišškai nusiteikę, o blogiausiai – jie galėjo būti kanibalais. O, be to, Elkanui ir jo bendrakeleiviams nuolatos grėsė pavojus patekti į portugalų nelaisvę. Turbūt, neperdedant galima sakyti, kad kapitonas ir jo komanda, sugebėję įveikti tokius sunkumus, atliko didžiausią žygdarbį jūreivystės istorijoje“

Beveik 7 mėnesius truko paskutinė Elkanos vadovaujamo laivo kelionė namo. Pagaliau, 1522 metų rugsėjo 7 dieną, sekmadienį, į San Lukaro įlanką Ispanijos pietuose įplaukė į vaiduoklį panaši „Victoria“. Iš 237 jūreivių su Magelanu išplaukusių į Prieskonių salas, grįžo tik 18 skarmaluotų, basų ir mirtinai išvargusių vyrų.

Jokios asmeninės naudos

Karalius Karlas buvo patenkintas ekspedicijos rezultatais: dabar Ispanija įgavo realias teises į Prieskonių salas. O ir finansiškai, nepaisant prarastų laivų bei žmonių, karaliaus išdui ji apsimokėjo. Pardavus atgabentus prieskonius, buvo ne tik padengtos visos ekspedicijos išlaidos, bet ir gautas nemažas pelnas.

Elkanui karalius suteikė herbą su užrašu „Pirmasis apkeliavai mane“ ir paskyrė 500 dukatų kasmetinę pensiją. Tačiau nėra nieko nepastovesnio kaip valdovų pažadai. Pensija Elkanui taip ir nebuvo pradėta mokėti. Vėliau jis buvo išsiųstas į kitą ekspediciją pargabenti prieskonių ir 1526 metų rugpjūčio 4 dieną mirė Ramiajame vandenyne, jo laivui dar nepasiekus Molukų salų.

Pabaigai galime pridurti, kad Elkanas iš savo žygdarbio nesulaukė jokios asmeninės naudos. Nei jis, nei jo palikuonys niekada negavo karaliaus pažadėto atlygio.